

บทที่ 5

สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผลการศึกษา

การศึกษาระบบภาษีของครัวเรือน จำแนกตามชั้นรายได้ ในช่วงปี 2539 - 2543 นี้ เป็นการศึกษาที่จะหาคำตอบว่า การจัดเก็บภาษีอากรของรัฐในลักษณะของโครงสร้างอัตราภาษี ที่กำหนดไว้ในตัวบทกฎหมายในแต่ละประเภทภาษีนั้น ได้สร้างภาระให้แก่ครัวเรือนมากน้อย แค่ไหนในแต่ละชั้นรายได้ต่าง ๆ ที่ได้จำแนกครัวเรือนไว้ตามระดับชั้นรายได้ออกเป็น 10 กลุ่ม ตั้งแต่ครัวเรือนจนที่สุดจนถึงครัวเรือนรวยที่สุด จากแบบแผนการใช้จ่ายในการบริโภคและ รายได้ของครัวเรือน ตามรายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ และยังรวมไปถึงครัวเรือนในแต่ละภูมิภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคใต้ และกรุงเทพมหานครและ 3 จังหวัดรอบกรุงเทพมหานคร (นนทบุรี, ปทุมธานี และสมุทรปราการ) ในแต่ละปีที่ทำการศึกษา คือ ปี 2539, 2541 และ 2543 ตลอดจนได้พิจารณาไปถึงความเปลี่ยนแปลงของภาระภาษีของครัวเรือนในแต่ละชั้น รายได้และแต่ละภูมิภาคของประเทศ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของการกระจายภาระภาษี แต่ละประเภทที่ได้นำมาศึกษา คือ ประเภทภาษีเงินได้บุคคลธรรมดา และประเภทภาษีมูลค่าเพิ่ม ว่าการจัดเก็บภาษีของรัฐตกเป็นภาระแก่ครัวเรือนในชั้นรายได้ต่าง ๆ และแต่ละ ภูมิภาคอย่างไรบ้าง รวมทั้งเพื่อเป็นการนำเสนอแนวทางเพื่อนำไปประกอบการพิจารณากำหนดนโยบาย ทางด้านภาษีที่เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมในโอกาสต่อไป

ในการศึกษาระบบภาษีในครั้งนี้ ได้ข้อสรุปที่สำคัญ ๆ ดังนี้

1) ภาระภาษีทางตรงและทางอ้อม ที่มีต่อครัวเรือนจำแนกตามชั้นรายได้

(1) จากการศึกษาภาระภาษีทางตรงจากประเภทภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาตาม ชั้นรายได้ ในปี พ.ศ. 2539, 2541 และ 2543 พบว่า ภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาจัดว่าเป็นภาษี ทางตรงชนิดหนึ่ง มีโครงสร้างลักษณะก้าวหน้า (progressive) กล่าวคือ ผู้เสียภาษีไม่สามารถ ผลักภาระภาษีได้ ซึ่งเป็นไปในแนวทางที่สอดคล้องกันกับการศึกษาที่ผ่านมา โดยครัวเรือนที่มี รายได้สูงจะรับภาระภาษีเป็นสัดส่วนของรายได้สูงกว่าครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำ หรือกล่าวอีกนัย หนึ่งก็คือ ภาระภาษีของกลุ่มครัวเรือนที่ยากจนค่อนข้างต่ำเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับภาระภาษี

ของกลุ่มครัวเรือนที่ร่ำรวยกว่า ดังนั้น ภาระภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาตามขั้นรายได้ จึงมีลักษณะก้าวหน้าทั้ง 3 ปีที่ทำการศึกษา

ถึงแม้ว่าในบางปีที่ทำการศึกษา เช่น ในปี 2539 จะมีกลุ่มครัวเรือนขั้นรายได้ที่ยากจนที่สุดจะยังมีภาระภาษีอยู่ ทั้ง ๆ ที่ในกลุ่มครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำสุด เมื่อคำนวณจากเงินได้พึงประเมินหักค่าใช้จ่ายและค่าลดหย่อนตามเกณฑ์ที่กฎหมายกำหนดแล้วก็ตาม ก็ยังคงมีภาระภาษีเกิดขึ้น เนื่องจากครัวเรือนในขั้นรายได้ต่ำสุดดังกล่าว ถูกหักภาษี ณ ที่จ่าย จากนายจ้าง ซึ่งจำนวนภาษีที่ถูกหัก ณ ที่จ่ายไว้นี้ สามารถขอคืนได้เต็มตามจำนวนที่ถูกหักไว้ เพราะเงินได้สุทธิไม่ถึงเกณฑ์ที่ต้องนำมาคำนวณภาษีดังกล่าวข้างต้น ทั้งนี้ สามารถขอคืนภาษีจำนวนดังกล่าวได้ตามระยะเวลาที่กฎหมายกำหนด

(2) จากการศึกษาถึงภาระภาษีทางอ้อมประเภทภาษีมูลค่าเพิ่มตามขั้นรายได้ เนื่องจากในระบบภาษีมูลค่าเพิ่มตามกฎหมายประมวลรัษฎากร ได้มีการบัญญัติประเภทของสินค้าและบริการที่เป็นสินค้าจำเป็นต่อการครองชีพขั้นพื้นฐานให้ได้รับยกเว้นภาษีมูลค่าเพิ่ม ทั้งนี้ เพื่อเป็นการบรรเทาภาระภาษีให้แก่ประชาชนผู้มีรายได้น้อย ดังนั้น ในการศึกษาภาระภาษีมูลค่าเพิ่มจึงได้พิจารณาใน รายละเอียดของค่าใช้จ่ายที่ครัวเรือนได้ใช้จ่ายไปในการซื้อสินค้าหรือรับบริการเฉพาะในส่วนของค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียภาษีมูลค่าเพิ่มเท่านั้นเพราะข้อมูลรายการค่าใช้จ่ายตามรายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ มีทั้งค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียภาษีมูลค่าเพิ่มและค่าใช้จ่ายที่ได้รับการยกเว้นภาษีมูลค่าเพิ่มในการศึกษาจึงได้นำค่าใช้จ่ายเฉพาะรายการที่ต้องเสียภาษีมูลค่าเพิ่มมาพิจารณาหาภาระภาษีมูลค่าเพิ่มเท่านั้น และจากการศึกษา พบว่า ภาระภาษีมูลค่าเพิ่มของครัวเรือน ในปีที่ทำการศึกษามีลักษณะก้าวหน้า (progressive) ทั้ง 3 ปีที่ทำการศึกษา โดยที่ครัวเรือนที่มีรายได้สูงจะรับภาระภาษีในสัดส่วนของรายได้สูงกว่าครัวเรือนที่มีรายได้น้อย ซึ่งผลของการศึกษาที่ได้แตกต่างจากผู้อื่นที่ได้เคยทำการศึกษาไว้ว่าภาษีชนิดนี้จะมีลักษณะที่ถดถอย (regressive) กล่าวคือ ภาระภาษีมูลค่าเพิ่มต่อรายได้ของครัวเรือนรายได้ต่ำจะสูงกว่าภาระภาษีต่อรายได้ของครัวเรือนที่มีรายได้สูง ซึ่งสาเหตุที่แตกต่างจากการศึกษาของผู้อื่น นั้น ตามกฎหมายประมวลรัษฎากรก็ได้บัญญัติยกเว้นภาษีมูลค่าเพิ่มให้แก่สินค้าที่จำเป็นต่อการดำรงชีพขั้นพื้นฐานดังที่กล่าวไว้แล้วข้างต้น ซึ่งประชาชนผู้มีรายได้น้อยสามารถบริโภคสินค้าเหล่านี้ได้โดยไม่ต้องมาแบกรับภาระภาษีมูลค่าเพิ่มในสินค้าส่วนใหญ่ที่นำมาบริโภค นอกจากนี้ ยังมีการยกเว้นภาษีมูลค่าเพิ่มให้แก่ผู้ที่ขายสินค้าหรือให้บริการที่มีรายรับไม่เกิน 1,200,000 บาทต่อปีอีกด้วย ซึ่งแนวโน้มของพฤติกรรมในการบริโภคสินค้าของผู้ที่มีรายได้น้อย ส่วนใหญ่มักจะซื้อ

สินค้ามาบริโภคจากผู้ขายในกลุ่มที่ขายสินค้าที่มีรายรับไม่เกิน 1,200,000 บาทต่อปี ซึ่งเป็นกลุ่มผู้ขายที่กระจายไปอยู่ทั่วทุกจังหวัดของประเทศ

2) การกระจายและการเปลี่ยนแปลงภาวะภาษีของครัวเรือนที่จำแนกตามชั้นรายได้ในแต่ละภูมิภาค

(1) การกระจายและการเปลี่ยนแปลงภาวะภาษีของครัวเรือนที่จำแนกตามชั้นรายได้

สำหรับในเรื่องของการกระจายและการเปลี่ยนแปลงภาวะภาษีของครัวเรือนตามชั้นรายได้ เมื่อพิจารณาภาวะภาษีทางตรงประเภทภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาในภาพรวมของทุกชั้นรายได้แล้ว พบว่า ในปี 2539 สัดส่วนของภาวะภาษีรวมเฉลี่ยร้อยละ 0.48 ของรายได้ และได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 0.58 ของรายได้ในปี 2541 และลดลงเล็กน้อยในปี 2543 เท่ากับร้อยละ 0.54

ในส่วนของการกระจายและความเปลี่ยนแปลงของภาวะภาษีทางอ้อมประเภทภาษีมูลค่าเพิ่มในภาพรวมทั้งประเทศแล้ว พบว่า ภาวะภาษีมูลค่าเพิ่มมีแนวโน้มลดลงจากปี 2539 โดยสัดส่วนของภาวะภาษีรวมเฉลี่ยร้อยละ 3.40 ของรายได้เฉลี่ย และได้ลดลงมาเป็นร้อยละ 3.14 ของรายได้เฉลี่ยในปี 2541 และกลับเพิ่มขึ้นในปี 2543 เป็นร้อยละ 3.32 ของรายได้เฉลี่ย

(2) ในส่วนของภาวะภาษีทางตรงประเภทภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาในแต่ละภูมิภาค พบว่า ภาวะภาษีจะมีลักษณะก้าวหน้าทั้ง 3 ปีที่ทำการศึกษา โดยครัวเรือนในเขตกรุงเทพมหานครและ 3 จังหวัดรอบกรุงเทพมหานคร จะมีภาวะภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาที่เป็นตัวเงินมากที่สุด (ประมาณร้อยละ 69 ของภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาทั้งหมดเฉลี่ย 3 ปีที่ทำการศึกษา) เนื่องจาก กลุ่มอาชีพที่มีรายได้สูง ส่วนใหญ่มักอาศัยอยู่ในเขตกรุงเทพมหานครและ 3 จังหวัดรอบกรุงเทพมหานคร และกลุ่มครัวเรือนในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จะรับภาวะภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาต่ำกว่าภาคอื่น ๆ เมื่อพิจารณาในภาพรวมทั้งประเทศแล้ว พบว่า ในปี 2539 สัดส่วนของภาวะภาษีรวมเฉลี่ยร้อยละ 0.48 ของรายได้ และได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 0.58 ของรายได้ในปี 2541 และลดลงเล็กน้อยในปี 2543 เท่ากับร้อยละ 0.54 เช่นเดียวกันกับภาวะภาษีที่เกิดขึ้นในกลุ่มครัวเรือนตามชั้นรายได้

(3) สำหรับการศึกษาลักษณะภาวะภาษีทางอ้อมประเภทภาษีมูลค่าเพิ่มในแต่ละภูมิภาค พบว่า มีลักษณะถดถอย (regressive) กล่าวคือ ความเหลื่อมล้ำในรูปแบบของความเป็นธรรมในการจัดเก็บภาษี โดยกลุ่มครัวเรือนในเขตกรุงเทพมหานครและ 3 จังหวัดรอบ

กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีหน่วยธุรกิจและเป็นแหล่งการค้าที่หนาแน่นและสำคัญที่สุดของประเทศ รับประทานภาษีมูลค่าเพิ่มต่ำสุดหรือเกือบต่ำสุด เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ทั่วประเทศ ทั้ง 3 ปีที่ทำการศึกษา ทั้ง ๆ ที่ การใช้จ่ายในสินค้าที่จำเป็นที่มีคุณภาพและสินค้าฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ที่ต้องเสียภาษีมูลค่าเพิ่ม ซึ่ง คริวเรือนในกรุงเทพมหานครและ 3 จังหวัดรอบ กรุงเทพมหานคร นั้นจะมีการใช้จ่ายที่สูงกว่าคริวเรือนในภาคอื่น ๆ แต่กลับรับประทานภาษีต่ำกว่าหรือเกือบต่ำกว่าภาคอื่น ๆ

นอกจากนี้ ในแต่ละปีที่ทำการศึกษา การจัดเก็บภาษีในอัตราที่แตกต่างกัน คือ ในปี 2539 และ ปี 2543 จัดเก็บในอัตราร้อยละ 7 และ ปี 2541 จัดเก็บในอัตราร้อยละ 10 ก็มีได้หมายความว่าทำให้ภาระภาษีมูลค่าเพิ่มเปลี่ยนแปลงไปตามอัตรากาษีที่เปลี่ยนแปลงไปเพราะภาระภาษีก็ยังคงตกเป็นภาระที่สูงในภาคใต้หรือภาคอื่นที่มีการใช้จ่ายน้อยกว่ากลุ่มคริวเรือนในกรุงเทพมหานครและ 3 จังหวัดรอบกรุงเทพมหานคร และเมื่อพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของภาระภาษีในภาพรวมทั้งประเทศแล้ว พบว่า ภาระภาษีมูลค่าเพิ่มมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยในปี 2539 สัดส่วนของภาระภาษีรวมเฉลี่ยร้อยละ 3.50 ของรายได้เฉลี่ย และได้เพิ่มขึ้นมาเป็นร้อยละ 4.74 ของรายได้เฉลี่ยในปี 2541 และลดลงมาในปี 2543 เป็นร้อยละ 3.41 ของรายได้เฉลี่ย

จากผลการศึกษาที่ได้กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า ภาระภาษีทางตรงประเภทภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาที่ทำการศึกษา ในปี 2539 , 2541 และ 2543 ในแต่ละชั้นรายได้หรือแต่ละภาค จะมีลักษณะก้าวหน้า ทั้งนี้ โดยที่กลุ่มคริวเรือนในชั้นรายได้สูงสุดหรือกลุ่มคริวเรือนในเขตกรุงเทพมหานครและ 3 จังหวัดรอบกรุงเทพมหานคร เป็นกลุ่มที่รับประทานภาษีเงินได้บุคคลธรรมดาสูงสุด สำหรับภาระภาษีทางตรงประเภทภาษีมูลค่าเพิ่มในแต่ละชั้นรายได้หรือแต่ละภาค พบว่า ภาระภาษีมูลค่าเพิ่มตามชั้นรายได้จะมีลักษณะก้าวหน้าโดยที่กลุ่มคริวเรือนที่มีรายได้น้อยหรือชั้นรายได้ต่ำจะรับประทานภาษีน้อยกว่าคริวเรือนที่มีรายได้สูงหรือชั้นรายได้สูงกว่า แต่ภาระภาษีมูลค่าเพิ่มตามภาคจะมีลักษณะถดถอย เนื่องจากกลุ่มคริวเรือนที่อยู่ในกรุงเทพมหานครและ 3 จังหวัดรอบกรุงเทพมหานคร ซึ่งมีการใช้จ่ายมากกว่ากลุ่มคริวเรือนในภาคอื่น ๆ กลับรับประทานภาษีมูลค่าเพิ่มต่ำกว่าในภาคอื่น ๆ

5.2 ข้อจำกัดในการศึกษา

ในการศึกษาถึงภาระภาษีของคริวเรือน จำแนกตามชั้นรายได้ ในช่วงปี 2539 - 2543 ครั้งนี้ มีข้อจำกัดในการทำการศึกษาที่ปรากฏ มีดังนี้

- 1) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาเป็นข้อมูลทุติยภูมิทั้งหมด
- 2) ข้อมูลที่นำมาจากรายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ซึ่งมีข้อมูลทางด้านรายได้และค่าใช้จ่ายที่กระจายตามกลุ่มครัวเรือน 10 กลุ่ม และครอบคลุมในทุกสาขาอาชีพ ซึ่งอาจมีความคลาดเคลื่อนที่เกิดจากการใช้ตัวอย่าง (sampling error) โดยไม่ได้สัมผัสจากประชากรทั้งหมด ซึ่งโดยทั่วไปแล้วครัวเรือนมักจะรายงานข้อมูลทั้งทางด้านรายได้และค่าใช้จ่ายต่ำกว่าความเป็นจริง ทั้งนี้ ข้อมูลทางด้านรายได้จะต่ำกว่าความจริงมากกว่ารายจ่าย แต่ความคลาดเคลื่อนของข้อมูลดังกล่าวไม่ได้เกิดจากการใช้ระเบียบวิธีการสำรวจจากตัวอย่าง (non – sampling error) ซึ่งทางสำนักงานสถิติแห่งชาติ ได้พยายามขจัดความคลาดเคลื่อนดังกล่าวให้เหลือน้อยที่สุด ดังนั้น การใช้ข้อมูลจากรายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ของสำนักงานสถิติแห่งชาติ ควรจะได้นำไปเปรียบเทียบกับข้อมูลที่ได้จากแหล่งอื่นด้วย

5.3 ข้อเสนอแนะ

ในการดำเนินการมาตรการทางด้านการศึกษา โดยเฉพาะในเรื่องของภาษีอากรนั้นรัฐบาลควรกำหนดเป้าหมายหลักของภาษีแต่ละชนิดให้มีความชัดเจน และที่สำคัญจะต้องมีความเหมาะสมกับลักษณะของภาษีนั้น กล่าวคือ ภาษีแต่ละชนิดก็มีความเหมาะสมที่จะนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อบรรลุถึงเป้าหมายในทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันออกไป

ภาษีเงินได้บุคคลธรรมดา โดยหลักการที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า เป็นเครื่องมือที่ช่วยในการกระจายรายได้และสร้างความสมัครใจในการเสียภาษี เนื่องจากภาษีเงินได้บุคคลธรรมดามีการจัดเก็บในอัตราก้าวหน้าเป็นไปตามหลักการของความสามารถในการเสียภาษี ซึ่งส่งผลกระทบต่อกระจายรายได้จากครัวเรือนที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ดีกว่าไปสู่ครัวเรือนที่มีฐานะความเป็นอยู่ที่ด้อยกว่า ซึ่งจากการวิเคราะห์ภาระภาษีของครัวเรือนที่จำแนกตามชั้นรายได้หรือในแต่ละภูมิภาค พบว่า กลุ่มครัวเรือนในชั้นรายได้สูง ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีประชากรเป็นส่วนน้อยแต่แบกรับภาระภาษีมากกว่ากลุ่มครัวเรือนในชั้นรายได้อื่นหรือในภาคอื่น ๆ การปรับปรุงอัตรากำไรและฐานรายได้จากภาษีเงินได้บุคคลธรรมดา จะช่วยสร้างความสมัครใจและการกระจายรายได้ให้ดีขึ้น ทั้งนี้ อาจจะมีเพิ่มจำนวนเงินได้สุทธิที่ได้รับยกเว้นจาก 50,000 บาทแรก ที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน โดยเพิ่มจำนวนเงินได้สุทธิให้สูงขึ้น ซึ่งจะเป็นเท่าใดนั้น จำต้องมีการนำมาพิจารณากันในรายละเอียด และลดอัตรากำไรขั้นสูงสุดลงมาอาจจะให้เท่ากับอัตรากำไรของภาษีเงินได้นิติบุคคล (อัตราร้อยละ 30) และเพิ่มฐานภาษี เช่น อาจกำหนดเงินได้สุทธิในช่วง

1,000,000 - 4,000,000 บาท ให้เสียภาษีใหม่ในอัตราร้อยละ 20 ซึ่งจะช่วยให้เกิดแรงจูงใจ ทำให้มีการหลบเลี่ยงภาษีกันน้อยลง เพราะอัตรากำหนดลงทำให้ไม่มีผลกระทบต่อผู้มีรายได้อ่อนแอ แต่ฐานภาษีกว้างขึ้น อันจะส่งผลในเรื่องของการกระจายรายได้และเสริมสร้างความสมัครใจในการเสียภาษีกันมากขึ้น

ในส่วนของภาษีมูลค่าเพิ่ม ซึ่งเป็นระบบภาษีที่นำมาใช้แทนภาษีการค้า เพื่อสร้างความ เป็นธรรมในการจัดเก็บภาษี โดยที่ผู้ซื้อและผู้ขายมีส่วนช่วยควบคุมซึ่งกันและกัน ถึงแม้ว่าภาษี จากการบริโภคสามารถที่จะผลักภาระภาษีไปให้แก่ผู้บริโภคได้ทั้งหมด แต่จุดมุ่งหมายที่จะทำ ให้โครงสร้างภาระภาษีมีความเท่าเทียมกันหรือมีความก้าวหน้ายิ่งขึ้นได้นั้น เนื่องจากใน ระบบภาษีมูลค่าเพิ่มที่นำมาใช้ มักจะประสบปัญหาเกี่ยวกับการที่ภาคการผลิตจำนวนมาก เช่น ภาคบริการ ค้าส่ง ค้าปลีก ไม่ได้ถูกรวมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของฐานภาษีมูลค่าเพิ่ม เพราะว่ามี การหลบเลี่ยงกันมาก โดยอาจจะแสดงยอดรายรับที่ไม่ถึงเกณฑ์ที่ต้องเข้ามาในระบบภาษี มูลค่าเพิ่ม ทั้งนี้ อาจเกิดจากหลายสาเหตุ เช่น ผู้ประกอบการขาดความสำนึกที่ดีในการเสียภาษี ให้แก่รัฐ อัตรากำหนดเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่เพียงพอ ประกอบกับติดขัดที่ระบบราชการทำให้การ แก้ไขเป็นไปอย่างเชื่องช้า ดังนั้น ควรเน้นในเรื่องของการส่งเสริมให้ตลาดสินค้าและบริการ มีการแข่งขันกันให้สูงขึ้น เพื่อที่ผู้ประกอบการสามารถผลักภาระภาษีไปสู่ผู้บริโภคได้น้อยลง ในส่วนของวิธีการปฏิบัติจะเป็นเช่นไรนั้น จำต้องคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นข้อจำกัด เช่น ความรู้ความเข้าใจกฎหมายภาษีอากร รวมทั้งกฎหมายและระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการ ประกอบธุรกิจ และต้องคำนึงถึงผลกระทบอื่นที่จะตามมาในภายหลังด้วย